

УДК 327.5

С. Толстов,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

ОДНОМАНІТНІСТЬ, БАГАТОМАНІТНІСТЬ І НЕРІВНОВАГА У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСАХ

Статтю присвячено шляхам подальшої структурної динаміки сучасних міжнародних відносин та базовим принципам їх організації і розуміння. Розглянуто історичну перспективу уніфікації системи міжнародних відносин та перетворення їх на демократично однорідні. Особливу увагу приділено інтерпретації базового для всіх систем міжнародних відносин співвідношення війни й миру, яке зберігає свою теоретичну й прикладну актуальність і в сучасній міжнародній системі. Здійснено критичний перегляд базових понять науки про міжнародні відносини — анархія, ієрархія, суверенітет.

Ключові слова: міжнародні відносини, еволюція, демократія, уніфікація, анархія, ієрархія, суверенітет, рівновага, неолібералізм.

Толстов С. Однообразие, многообразие и неравновесие в современных международных процессах

Статья посвящена структурной динамике современных международных отношений, а также базовым принципам их организации и функционирования. Рассмотрена историческая перспектива унификации системы международных отношений и дальнейшей их трансформации в демократически однородные. Особое внимание уделяется базовому для всех систем международных отношений соотношению войны и мира, сохраняющему свою теоретическую и практическую актуальность в современной международной системе. Критически переосмыслены базовые понятия науки о международных отношениях — анархия, иерархия, суверенитет.

Ключевые слова: международные отношения, эволюция, демократия, унификация, анархия, иерархия, суверенитет, равновесие, неоллиберализм.

Tolstov S. Uniformity, diversity and disbalance in modern international processes

The article is on structural dynamic of modern international relations and basic principles of their ordering. The perspective of total unification and democratization of world politic is regarded. The main for all international systems problem of “war and peace” is studied in its application to modern international practice. The basic for international studies conceptions — anarchy, hierarchy, sovereignty — are revised.

Key words: international relations, evolutions, democracy, unification, anarchy, hierarchy, balance, sovereignty, neoliberalism.

Відстежуючи особливості аналітичних підходів до проблематики міжнародних процесів після закінчення «холодної війни», можна визначити декілька важливих концептуальних ознак, які окреслюють простір науково-логічної інтерпретації домінуючих тенденцій. До цих категорій аналізу варто

віднести такі понятійні ряди і схеми, як «уніфікація — одноманітність — багатоманітність», «хаос — анархія — керованість», «рівновага — баланс — нерівновага». Власне, без урахування цих чинників доволі важко визначити об'єктивні засади сучасної міжнародної системи, і тим більше, вектори змін, що відбувалися в контексті міжнародних відносин упродовж останніх десятиліть.

В операційному відношенні цілком очевидно, що співвідношення між уніфікацією та багатоманітністю визначається спрямуванням процесів у глобальній економіці, які задаються та спрямовуються певним концептуальним баченням правил і норм, пов'язаних із поширенням і домінуванням неоліберального капіталізму. Іншим важливим елементом у цьому плані є поширення уявлень, що політична демократія, як спосіб суспільної організації, — це віддзеркалення домінування вільних та ефективних ринкових відносин у господарській царині.

Застосування понять хаосу, анархії та керованості визначає спроможність домінуючих владно-силових структур і держав, що їх уособлюють, досягати бажаних наслідків за допомогою певних цілеспрямованих зусиль та регулярних і не завжди осмислених заходів у межах рутинної політичної практики.

Сутність понять рівноваги, балансу і нерівноваги має прямий зв'язок зі структурно-функціональними аспектами еволюції системи міжнародних відносин. Насамперед йдеться про сферу інституціональних зв'язків та контактів між державами і створеними ними інституціями, а також суспільними формуваннями різного типу, включаючи окремі держави, міждержавні інтеграційні утворення, субнаціональні та внутрішньодержавні формування різного характеру.

Серед поширених у сучасному світі політичних схем та концепцій виділяються суто або переважно наукові моделі, які ставлять за мету теоретичне та структурно-функціональне пояснення тенденцій міжнародного спілкування водночас із розробкою певного інструментарію, який дозволяє передбачати тенденції еволюції міжнародних відносин і створювати певні схеми, що пояснюють різні способи реагування на потенційно можливі явища міжнародного життя.

Інша група концепцій ґрунтується на суто практичних, утилітарних підходах, які використовують певний теоретичний і практичний інструментарій, проте не ставлять за мету теоретичне пояснення тих чи інших явищ або тенденцій, проте намагаються обґрунтувати певний «мейнстрім» — провідну тенденцію, яка може сприйматися як у сенсі певних умовних теоретичних узагальнень, так і в сенсі спрямування цілеспрямованих дій окремих суб'єктів міжнародної політики, що мають призвести до бажаних, з точки зору їхніх уподобань, практичних наслідків.

Ознакою таких концепцій є спроможність впливати на формування майбутнього через реалізацію певних підходів, так само як і формувати дії на упередження певних негативних чинників, які можуть протидіяти розвитку подій у бажаному напрямку. Таку моделюючу функцію виконують насамперед футурологічні концепції, які не потребують достатньо чіткої наукової об'єктивізації, проте ставлять за мету окреслити можливості розвитку певних тенденцій з точки зору тих чинників, які спостерігаються за сучасних умов. Серед західних концепцій, висунутих наприкінці 1980-х та на початку 1990-х рр., найбільший вплив на формування політичної думки та стратегічне планування, без сумніву, мали погляди Е.Тоффлера, Ф.Фукуями та С.Хантінгтона, які стосувалися трьох основних операційних соціально-політичних концептів сучасності:

- забезпечення переваг домінуючої системи господарства (укладу, який забезпечує переваги та об'єктивні можливості домінування);
- поширення та універсалізації західної ліберальної демократії як «кінцевої форми правління»;
- зміни формату глобального конфлікту, який трансформується в протистояння між Заходом (як «центром» глобальної системи) та рештою світу з акцентом на ісламсько-конфуціанський цивілізаційний ареал.

Досвід останніх двох десятиліть переконливо свідчить про відносну ефективність свідомого реагування на випередження, яке дозволяє моделювати міжнародні процеси в бажаному напрямі. У цьому сенсі заслуговують уваги такі чинники, як свідоме застосування уніфікованих підходів до проблем глобального розвитку та дії, спрямовані на увічнення домінуючого стану асиметричної спільноти розвинутих країн у довколишньому світі, який тлумачиться виключно в сенсі «середовища безпеки». У цьому сенсі виразно нівелюється поширені раніше уявлення про об'єктивну причинність поліцентричного характеру міжнародної системи, яка ґрунтується на плюралістичній природі людства, що складається з різних цивілізаційних та культурно-історичних компонентів. Власне, поліцентричність зберігається на рівні інтересів та мотивацій, проте не поширюється на об'єктивну спроможність досягнення бажаних результатів за допомогою певних державно чи суспільно організованих дій. При цьому втрачає об'єктивний сенс сприйняття проблематики безпеки як певного універсального концепту, насамперед у сенсі «всезагальної безпеки», що охоплює різні аспекти життєдіяльності людства як певної формальної рівноправної сукупності держав, суспільств та індивідуумів.

Розбіжність уявлень та неоднаковість ставлення до визначення першорядних завдань призводить до усвідомлення неможливості рівного розподілу відповідальності між суб'єктами міжнародної взаємодії. Логіка цих міркувань призводить до усвідомлення неоднакового характеру

зобов'язань та необхідності докладання пріоритетних цілеспрямованих зусиль, включаючи заходи превентивного та упереджувачого характеру з боку передових, найбільш розвинутих країн світу. Проте такий підхід до розв'язання глобальних проблем, вочевидь, вимагає використання засобів прямого контролю, які визначають необхідність довготермінового домінування та створення інституціональних механізмів глобального управління. Системні обмеження, які запобігають досягненню бажаних наслідків, сприймаються як пряма перепона, яка перешкоджає раціональному вирішенню поставлених завдань та досягненню бажаних результатів.

1. Фактори уніфікації: демократична однорідність і політичні обмеження неолибералізму

Основні змістовні аспекти, пов'язані із впровадженням уніфікованого сприйняття процесів розвитку людства, пов'язані насамперед із поширенням неолибералізму, який бере початок в економічній теорії Ф. фон Хайєка та М.Фрідмана. За цими уявленнями, весь комплекс економічних відносин вважається неефективним і недоречним, якщо він не відповідає стандартам відкритої економіки, що будується на вільному обігу капіталів та оцінює будь-які економічні активи з точки зору їх ринкової, біржової вартості. Неолиберальна економічна модель від самого початку мала глобальне призначення, оскільки можливість економічного зростання ставилася в залежність від залучення нових активів та охоплення нових ринків.

Поширення неолиберального концепту на максимально широку сферу міжнародних комунікацій ґрунтується на популярній гіпотезі «кінця історії» Ф.Фукуями (1989 р.). Концепція «лінійного прогресу» Ф.Фукуями була спробою своєрідного синтезу сподівань І.Канта (стосовно можливості «вічного миру», який є наслідком поширення відносин громадянського суспільства) та соціально-політичного підходу Гегеля, який виходив із пріоритету ширших ціннісних чинників стосовно національно-державних уподобань. В обґрунтуваннях Ф.Фукуями ліберальна демократія розглядалася як чинник, який дозволяє усунути загрозу війн та руйнівних конфліктів. Поширення ліберальної демократії пропонувалося як пролог до встановлення «вічного миру» між державними утвореннями, які визнають базові цінності демократичного ладу. Глобальна демократизація мала унеможливити руйнівні воєнні конфлікти між державами з демократичною формою правління і водночас гармонізувати міжнародну систему на основі спільних цінностей. За цими передбаченнями, «громадянський мир, породжений лібералізмом, логічно мав дістати аналог у відносинах між державами» [1].

Універсальний набір ціннісних факторів протиставлявся умовно-традиційному міжнародно-правовому підходу, який виходив із пріоритету державного статусу організованих суспільств. Традиційний міжнародно-правовий контекст визнав державні рамки основою для формування політики на базовому рівні, що передбачало значний ступінь автономії по відношенню до міжнародної системи. Натомість новий глобальний демократичний контекст представлявся як базова підстава для подолання насильства в міжнародних відносинах, чинник протидії авторитарно-репресивній політиці окремих держав та унеможливлення репресій окремих політичних режимів проти власних громадян. Вважалося, що запропоновані схеми побудови міжнародного життя в форматі світового суспільства чи «співтовариства демократій» можуть створити підстави для гармонійного та взаємодоповнюючого співіснування різних соціумів та культур, які перебувають на різних стадіях економічного розвитку та володіють різними ресурсами для існування й забезпечення власного майбутнього.

Вади умовно-традиційної моделі були цілком очевидними, оскільки визнання абсолютного статусу державного суверенітету визначало співіснування різних підходів до загальногуманітарних принципів та норм, включаючи дотримання прав і свобод людини та застосування внутрішніх репресій проти мирного населення. Вади моделі глобалізації демократії визначилися лише згодом, у контексті подальших подій. Ледь не головним чинником було визнання, що процес демократичної трансформації не може бути суто стихійним і вимагає силового спрямування й масованого застосування військової сили.

Після воєнних операцій в Афганістані та Іраку Ф.Фукуяма писав, що благополуччю розвинутих країн і «всьому світовому порядку сьогодні загрожують головним чином слабкі або неспроможні держави, що зазнають краху. Слабкість або відсутність інститутів державності в країнах, що розвиваються, тягне за собою цілий ланцюжок проблем, ланками якого є терор, біженці, СНІД і кричуща бідність». У 2004 р., оцінюючи діяльність американської тимчасової адміністрації в Іраку, він рекомендував адміністрації Дж.Буша-мол. створити спеціальний центральний орган із постійним штатом, за яким пропонувалося закріпити управління поточною та майбутньою діяльністю у сфері національно-державного будівництва країн, що підлягали реконструкції, на чолі з директором із відновлення — членом адміністрації США. Цей офіс мав би стати головною структурою з накопичення універсального інституціонального досвіду для всіх подібних операцій. Цікаво, новий урядовий орган бачився як цивільний аналог CENTCOM — воєнного командування США в Азії та басейні Індійського океану, що вказувало на довготривалий і системний характер операцій за примусової реконструкції і демократизації країн, що розвиваються. При

цьому післявоєнне цивільне планування мало здійснюватися «одночасно й паралельно із воєнним плануванням», однак зі збереженням цивільного контролю від початку переходу від «стадії стабілізації в регіоні до побудови самостійних інститутів». На думку Ф.Фукуями, вирішення питань щодо термінів передачі влади під місцеве управління та послідовності політичних реформ не можна залишати на розсуд військових [2].

Методи демократизації Іраку та всього Близького Сходу, запропоновані неоконсервативним крилом адміністрації США, викликали сумніви та осуд не з приводу їхніх цілей, а з точки зору надмірної мілітаризації засобів, обраних для їх досягнення. У цьому сенсі висловлювалася теза, що американська зовнішня політика потребує не повернення до вузького кола і цинічного «реалізму», а відпрацювання нової «прагматично-вільсоніанської концепції, яка б забезпечувала співпадіння цілей та засобів». Причина невдачі цієї політики вбачалася в спрощеному підході, пов'язаному з досвідом закінчення «холодної війни», коли для зміни політичних систем у комуністичних країнах було достатньо незначного зовнішнього поштовху. Відтак прихильники воєнного розв'язання іракської проблеми керувалися уявленнями, що «варто позбавити суспільство диктаторського режиму, як воно негайно перейде до демократії без тривалого процесу реформ та інституціонального будівництва» [3].

Попри перенесення дискусії в площину практичної демократизації, основу неоліберального світогляду становить наділення «вільного ринку» та його механізмів певними магічними ознаками природного регулюючого засобу, що може призвести до певного гармонійного стану всі аспекти людських відносин. За неоліберальною схемою, всі економічні негаразди та кризові явища є наслідком недостатньої лібералізації економічного життя. Так само економічне відставання визначається як наслідок застосування неринкових моделей управління економічними процесами, що обмежують розвиток продуктивних сил та перетік капіталу до найбільш ефективних сфер економічної діяльності. Ймовірним результатом перемоги неолібералізму має стати ситуація, за якої у світі не залишиться жодних ресурсів чи економічних активів, які б не були піддані оцінці в форматі біржового котирування й не мали б відповідної ринкової вартості. Однак ортодоксальний неолібералізм оминає будь-яке прогнозування потенційних наслідків цілковитої та повної перемоги неоліберальної моделі в глобальних масштабах. Так само замовчується зв'язок між поширенням неоліберальних принципів економіки, концентрацією капіталу та зростанням розриву в рівнях доходів як всередині окремих суспільств, так і між розвинутими і відсталими країнами.

На основі досвіду минулих епох можна зробити припущення, що допоки нова політико-економічна модель має певний простір для

екстенсивного розвитку та просторового поширення, спрямування конкуренції може мати переважно «горизонтальний характер». Боротьба між основними силовими та економічними центрами точиться довкола залучення ще не освоєних ресурсів. Проте, з точки зору процесів, які спостерігалися в ході глобалізації неоліберальної моделі капіталізму, був помітний ряд порівняно нових явищ, таких як хвилеподібний перерозподіл активів і концентрація капіталу, які супроводжувалися локальними і регіональними фінансовими та економічними кризами. Окрім цього, з 1960-х рр. спостерігалася тенденція до уповільнення темпів глобального економічного зростання. У 1960-ті рр. сукупний світовий темп економічного зростання становив близько 3,5%, у 1970-ті рр. — 2,4, у 1980-ті рр. — 1,4, у 1990-ті рр. — 1,1, у з 2001 р. — близько 1% [4].

На думку сучасних дослідників, у контексті глобалізації ми маємо справу з небаченим досі процесом інтернаціоналізації економіки й умов економічної діяльності, які змінюють умови співіснування різних господарських укладів та перетворюють світ на сферу панування найбільш придатних для конкуренції потужних компаній, які можуть діяти автономно стосовно урядів окремих державних утворень. У цьому плані було висловлено декілька цікавих міркувань щодо фаз глобальної інтеграції та інтернаціоналізації, які спостерігалися впродовж останніх декількох століть та призвели до глобального поширення капіталізму з одного боку та інтернаціоналізації умов життя людства з іншого.

Цілком очевидно, що перші фази розширення міжнародної системи до глобальних меж були пов'язані з колоніальною експансією. Перша хвиля європейської колонізації, що поширювалася на Америку, прибережні території Африки, Індію та острівні території в Азії, була джерелом первісного нагромадження капіталу. Основними джерелами збагачення на цьому етапі були коштовності, колоніальні товари та сировина для промислової обробки. Ця перша фаза експансії (за Е. Тофлером, результат «другої хвилі» глобальних економічних змін унаслідок розвитку промисловості), тривала до кінця XVIII — початку XIX ст., коли відбувся перший перерозподіл колоніальних володінь між великими європейськими державами.

Друга фаза колоніальної експансії почалася в середині XIX ст. і тривала до кінця століття. Її наслідком стало розширення доступу провідних держав до природних ресурсів, необхідних для економічного розвитку, та поділ ринків збуту для власної промислової продукції. Ця фаза загострення конкуренції за суцільний розподіл світу в підсумку призвела до Першої світової війни. Епоха імперіалізму, включаючи Другу світову війну, теж вміщується в межі цієї умовної парадигми, хоча й була позначена різким посиленням ідеологічних мотивацій державної поведінки та діяльності політичних суб'єктів у цілому.

Як зазначали американські соціологи Елвін та Хейді Тоффлери, поширення цивілізації «другої хвилі» з її новими методами збагачення дестабілізувало відносини між країнами, створюючи пробіли у сферах впливу. Індустріальна цивілізація, як результат «другої хвилі» перемін, поширилася на північних берегах Атлантичного басейну. Атлантичні держави, вступивши в індустріальну епоху, потребували нових ринків збуту і дешевої сировини із віддалених регіонів. Тому передові держави «другої хвилі» вели колонізаторські війни й досягли панування над державами «першої хвилі», що залишилися племінними утвореннями в решті територій Азії й Африки. Ця фаза тлумачиться як боротьба за сфери впливу — у сенсі зіткнення індустріальних держав «другої хвилі» проти аграрних держав «першої хвилі», цього разу на більш глобальному, а не на внутрішньодержавному рівні. Цей спротив тлумачиться як основна тенденція, що визначала міжнародні процеси до настання нового етапу, позначеного глобалізацією постбіполярної доби [5].

Глобалізація 1990-х рр. позначилася залученням на ринки нових економічних активів, які досі не враховувалися в біржових операціях. Перерозподіл капіталів та зміна темпів розвитку окремих країн набули прискореного характеру. За умов загального зниження темпів економічного зростання спостерігалось посилення нерівномірності темпів розвитку окремих країн. При цьому, якщо не брати до уваги найбільш розвинені держави Північної Америки та Західної Європи, уникнення фінансових криз та збереження високих темпів розвитку прямо залежало від спроможності тих чи інших урядів дотримуватися власної економічної стратегії та коригувати ринкові механізми.

На думку Е.Тоффлера, «глобалізація» бізнесу і фінансів, необхідна для поступу економіки «третьої хвилі», постійно ламає національні «суверенітети», які намагаються зберегти нові націоналісти, що чіпляються за атрибути та важелі державного управління «другої хвилі». Оскільки економіка змінюється під впливом «третьої хвилі», націоналісти змушені відмовлятися від частки свого суверенітету й приймати зростаюче економічне та культурне вторгнення країн «третьої хвилі». У той час, коли поети та інтелектуали економічно відсталих регіонів створюють національні гімни, культура країн «третьої хвилі» оспівує переваги «миру без кордонів» і «світової самосвідомості». Внаслідок гострої розбіжності інтересів двох протилежних цивілізацій, зіткнення між ними можуть супроводжуватися масовим та вражаючим кровопролиттям. Проте повний розрив між країнами другої та третьої цивілізаційної хвилі все ж маловірогідний. Аргументів тут декілька, оскільки без певної взаємодії неможливо зупинити забруднення навколишнього середовища, хвороби та імміграцію в країни «третьої хвилі». Заможні країни не зможуть вижити, якщо бідні країни

будуть вести екологічну війну. Через це напруження між цивілізацією «третьої хвилі» та двома більш ранніми цивілізаціями буде зростати. Однак, враховуючи очевидні переваги, нова інформаційно-технологічна або постіндустріальна цивілізація «третьої хвилі» зможе успішно боротися за глобальну гегемонію так само, як це робили модернізатори «другої хвилі» щодо своїх попередників — представників «першої хвилі» декілька століть тому [6].

Виглядає очевидним, що будь-які очікування щодо більшої рівномірності економічного розвитку різних країн є свідомою ілюзією. При цьому нерівномірність розвитку є підставою та необхідною передумовою для більш високих розмірів споживання та вищих життєвих стандартів у країнах системного ядра без огляду на їхнє територіальне розташування.

Подібний підхід поділяє й Т.Фрідман, який вважає епоху «великих географічних відкриттів» початком стрімкого процесу інтернаціоналізації міжнародного спілкування та прологом до сучасної глобалізації. З XVI ст. процеси інтернаціоналізації та глобальної інтеграції економіки пройшли три послідовні фази.

Перша фаза (1492–1800 рр.) встановила «нову різномірність світу», який шляхом скасування різних бар'єрів перетворився на єдине ціле. Дії правлячих кіл низки держав, що мотивувалися релігійними або імперіалістичними міркуваннями, були головними важелями глобальної інтеграції.

Друга фаза (1800–2000 рр.), з перервами на Першу і Другу світові війни та Велику депресію, була позначена промисловою революцією та діяльністю ТНК як рушійної сили глобальної інтеграції. Це призвело до створення феномену світової економіки. Її ознаками стали висока трансконтинентальна мобільність товарів та інформації, виникнення глобального ринку з арбітражем у виробничих і трудових відносинах. Додамо також автономні від політичної сфери судові й арбітражні структури, які регулюють комерційні відносини на основі господарського права.

У дусі неоліберального підходу зміст третьої фази (умовно — з 2000 р.) Т.Фрідман бачить у подальшому скороченні всіляких бар'єрів, що стримують діяльність бізнесу, а також у розширенні можливостей для особистостей брати участь у конкуренції внаслідок небаченого досі розширення меж взаємодії [7].

Суцільна перемога неолібералізму означатиме ще більш нерівномірний перерозподіл власності та посилення концентрації активів і ресурсів у сфері приватного контролю. За цих обставин виглядає цілком доцільною постановка питання про те, що буде далі, умовно кажучи, після цілковитої перемоги неолібералізму. І чи не призведе зміна характеру власності та встановлення в цьому сенсі певної «неоліберальної одноманітності» до

посилення конкурентних тенденцій, аналогічних тим, що мали місце після попередніх фаз політико-економічної універсалізації світу.

У політичних та експертних колах США висловлюються гіпотези щодо посилення автономних політичних тенденцій у державах Азії, а також неминучості глобального зіткнення фінансових і політичних інтересів США та Китаю. Водночас, очікуючи на значне посилення Китаю, автори експертного прогнозу Національної розвідувальної ради США за «Проектом 2020», принаймні в публічній версії цієї доповіді, намагалися уникнути категоричних оцінок, хоча й попереджали, що глобалізація може набути незахідних, «азіатських рис». Відзначалася непевність стосовно можливості «інших країн більш відверто кинути виклик США» у галузі науки та технологій. Однак визнавалося за неминуче, що нові держави «будуть розглядати використання можливостей, які пропонує світовий ринок, як найліпший засіб утвердити на світовій арені свій статус наддержав» [8].

Проте, за винятком «геополітичної інтуїції», футуристичні міркування щодо можливості американо-китайського конфлікту досі не набули скільки-небудь чіткого обґрунтування. Обидві держави (і США, і КНР) належать до економічної системи неоліберального капіталізму, хоча й мають принципово відмінні форми правління. Якщо йдеться про модель розвитку КНР після 1978 р., західні дослідники схильні тлумачити її як місцевий варіант неоліберальної моделі з певними специфічними особливостями та обмеженнями [9].

Проте навіть за умов встановлення в Китаї виборчої демократичної форми правління, напевно, не варто очікувати на припинення цінової та ресурсної конкуренції між китайськими та західними фінансово-промисловими колами, які мають принципово відмінні інтереси. Так само, всупереч поширеним догмам про прозорість та рівні умови конкуренції, європейські політики та бюрократичні посадовці з суто політичних міркувань намагаються протидіяти альтернативній капіталізації європейської економіки з боку російських та китайських компаній. У цьому сенсі закиди щодо утиску демократії в Росії мають суто «службовий характер» і не стосуються політичної природи чи особливостей бізнес-поведінки тих чи інших промислово-фінансових угруповань.

Водночас наслідування неоліберальній моделі не можна вважати за абсолютний чинник, який ігнорує чи заперечує функції, властиві суверенітету. Дії адміністрації США під час фінансово-економічної кризи 2007–2008 рр. наочно підтверджують, що головною мотивацією для уряду було збереження внутрішньої стабільності та дієздатності фінансової системи, попри будь-які теоретичні постулати ліберальних теоретиків щодо саморегуляції капіталістичного ринку.

У популярному викладенні Ф.Фукуями неоліберальна концепція стала знаряддям ідеологічного забезпечення постбіполярних трансформацій, які фактично набули ознак добровільного сприйняття незахідними суспільствами економічних правил західного капіталізму. Проте неоліберальний підхід, який на певному етапі спекулятивно використав привабливість ідей І.Канта, напевно, не може вважатися прологом до вічного миру, який нібито має стати результатом демократичної одноманітності світу. Таким чином, як передбачав К.Поланьї, винятковим засобом реалізації ліберальної утопії стає застосування влади, сили, авторитаризму. За цих обставин ідея свободи зводиться до ідеї свободи підприємництва, яке розвивається за рахунок скорочення інших свобод і можливостей.

2. Мир, насильство і війна

Зміни у спрямованості глобальних процесів не передбачають усунення протиріч між різними підходами до міжнародного спілкування та міждержавних відносин, які в своїй основі залишаються гостро конкурентними й надзвичайно далекими від гармонійного стану. «Демократичний мир» залишається такою ж ілюзією, як і поширені в 1990-х рр. очікування щодо втілення «передбачуваної» концепції демократії, побудованої на основі плюралістичної моделі з урахуванням багатоманітної природи людства — економічних укладів, способів господарювання, цивілізаційних і етнорелігійних традицій та національно-державних особливостей [10].

Проте в постбіполярному світі перевагу здобули тенденції прямо протилежного характеру. У результаті аналізу, здійсненого американським юристом Дж.Островські, впливають дещо несподівані висновки. За умов відсутності загально визнаних світових координаційних структур, якщо чітко слідувати логіці «демократичного пацифізму», мета досягнення загального миру потребує від демократій «розпочати війну проти недемократій, аби зробити їх миролюбними». Власне, цій мотивації зрештою відповідав зовнішньополітичний курс адміністрації і Дж.Буша, і подекуди Б.Клінтона, принаймні на етапі ухвалення рішення про збройний напад на СР Югославію [11].

Емпіричні дані свідчать, що потужні держави виявляють відносно високу готовність застосовувати збройні методи вирішення суперечок. У період між 1899 та 1999 рр. держави з демократичною формою правління брали участь у переважній більшості міждержавних війн, включаючи обидві світові, колоніальні конфлікти та інтервенції за політичними мотивами, включаючи пряму участь в ідеологічних громадянських війнах [12].

У цьому списку — війни європейських держав в Африці, в Афганістані та Індокитаї, інтервенції США на Філіппінах (1899 р.), у В'єтнамі (1965—

1973 рр.) та в Гренаді (1983 р.), воєнна кампанія в Кореї (1950-53 рр.), Фолклендська війна (1982 р.), коаліційна війна в Перській затоці (1991 р.), війни проти СР Югославії (1999 р.), Афганістану (2001 р.) та Іраку (2003 р.), війни між Ізраїлем та арабськими країнами, інтервенції Ізраїлю в Лівані, війни між Індією та Китаєм і між Індією та Пакистаном.

Відповідь на питання, чому не спрацьовує принцип, що демократія має означати «шлях розв'язання розбіжностей із фундаментальних питань без застосування насильства», пояснюється багатьма чинниками. Зокрема, потужні у військовому відношенні держави з демократичною формою правління — США, Сполучене Королівство, Франція, Індія, Ізраїль — нерідко мають внутрішні проблеми, які в той чи інший спосіб спричиняють конфліктну поведінку. Окрім цього, вони мають різні кон'юнктурні інтереси, що зумовлюють співпрацю з диктаторськими режимами, торгівлю зброєю та втручання у внутрішні конфлікти в інших країнах [13].

Таким чином, припущення, ніби миролюбність демократій визначається тим, що в зовнішній політиці вони дотримуються тих же принципів, що й у внутрішній, не підтверджується повсякденною практикою. Скоріше, йдеться про необхідність чіткого виправдання воєнного втручання, яке могло б задовольнити внутрішньополітичну аудиторію. Принаймні саме втручання США в ряд конфліктів призвело до непередбачуваних та тяжких політичних наслідків, включаючи прихід до влади найбільш репресивних і кривавих режимів. У ряді випадків політика США свідомо провокувала війну, хоча в разі дотримання концепції «демократичного пацифізму» слід було б застосувати зусилля для погашення конфліктів на ранніх стадіях розпалювання конфронтації. Таким чином, «демократичне провокування» війни теж має розглядатися як один із елементів проблеми. Оскільки співпраця з не-демократіями та диктатурами має місце й визначається діловими чи прагматично-іншими кон'юнктурними чинниками, тлумачення миру як співвідношення між демократією та авторитаризмом не може слугувати визначальним чинником. На відміну від таких політичних форм, як народне самоврядування чи класична конституційна республіка (Швейцарія), сучасні «мажоритарні демократії» передбачають значну концентрацію влади в руках виконавчих структур, що в багатьох випадках дозволяє провадити зовнішню політику без урахування думки виборців [14].

Потужні держави із демократичною формою правління виявляються доволі войовничими. Висловлене Вудро Вільсоном під час Першої світової війни гасло, що війна ведеться, аби «зробити мир безпечним для демократії», виглядає непридатним за умов, коли головну загрозу миру становлять не війни між сучасними державами-націями, а розповсюдження ядерної зброї, тероризм і внутрішньодержавні етнорелігійні конфлікти.

Процеси в теперішніх мажоритарних демократіях, у яких влада віддається від контролю з боку громадян, теж можуть спричиняти додаткове конфліктне напруження та ухвалення рішень, що не відбивають волевиявлення населення [15].

Саме тлумачення поняття «війна» набуває нових специфічних ознак і вимагає істотної корекції. Статут ООН передбачає три види конфліктів, які вважаються легітимними або не потрапляють під юрисдикцію ООН. Це акції ООН з метою відновлення миру, операції із законної самооборони та внутрішні конфлікти, які не супроводжуються злочинами проти людства. Однак після ухвалення Женевських конвенцій 1949 р. спостерігалось непропорційне скорочення кількості війн, що мали міждержавний або офіційний статус. Відколи в міжнародному праві було запроваджено поняття агресії, державні учасники воєнних конфліктів намагалися уникати оголошення війни, не визнавали свою відповідальність за наслідки воєнних дій та прагнули ухилитися від дотримання права збройних конфліктів [16].

Локальні війни та конфлікти набули здебільшого прихованого, латентного характеру. Збільшилася кількість спроб ведення війни всупереч обмеженням, встановленим нормами міжнародного права.

Враховуючи, що переважну більшість внутрішньодержавних конфліктів становлять етнічні та релігійні, у ході внутрішніх конфліктів усе частіше спостерігається тенденція до загострення суперечностей подібного характеру, що супроводжується загрозами повалення формально демократичних режимів. Серед 29 внутрішньодержавних конфліктів, які мали місце в різних державах упродовж 1990-х рр., 25 належали саме до цього типу. У 23 випадках із 25 обстежених прикладів правлячий режим мав демократичні ознаки впродовж усього конфлікту або, принаймні, в ході його окремих фаз. У ряді випадків демократичні уряди було повалено внаслідок спротиву з боку етнічних та релігійних громад, чий інтерес не враховувалися структурами формально демократичної влади. Дослідники звертають увагу на такий чинник, як несприйняття меншинами дій влади, яка порушує їхні права й підштовхує до сецесії. У найбільш цинічному вигляді виродження демократії спостерігається в наступних діях:

- брехні щодо здатності уряду поліпшити життя народу;
- спотворенні достовірної інформації про програми опонентів та їх політику;
- зневазі до інтересів груп меншості, аби здобути прихильність чисельніших груп;
- жертвуванні загальними інтересами для забезпечення вигоди багатих верств або політично впливових прошарків; спробах короткотермінового забезпечення електоральної підтримки за рахунок довгострокових інтересів суспільства [17].

У загальному контексті низка мирних форм політичної дії та практики, властивих демократичним державам, скоріше, є випадковістю, а не закономірністю. Ці тенденції, скоріше, походять не від сучасних принципів формування влади, а є інерційним наслідком республіканських традицій минулого. Водночас воєнний досвід сучасних держав, навіть якщо мова йде про насильство у відносинах між демократіями і недемократіями, все частіше провокує насильство всередині демократичних країн. З поширенням новітніх загроз, включаючи тероризм, демократичний пацифізм перетворюється на міф, який суперечить тенденціям мілітаризації владного механізму та постійному стану антитерористичної готовності й навіть проголошенню постійного воєнного стану держави, як це зробив президент Дж. Буш 2006 р.

Інакше кажучи, з концептуально-логічної точки зору, світ залишається в своїй основі насильницьким не тому, що держави не можуть досягти миру, а тому, що об'єктивні вимоги «демократичного миру» не дозволятимуть політикам досягати бажаних цілей, ускладнять конкуренцію за ресурси і перерозподіл багатства, охорону надміру нерівномірного представництва приватних інтересів і капіталів, вилучення максимальних прибутків та політичні гарантії світового порядку, покликаною зберігати такий стан речей.

Послідовники політичного реалізму вважають, що миролюбність держав-демократій проявляється не через властиві їм нормативні та інституціональні обмеження, а внаслідок специфічних обставин воєнно-стратегічного характеру.

«Миролюбність» демократій мотивується не політичною природою демократичних режимів, а особливостями конкретних міжнародних ситуацій, у яких виникають війни і в яких їх можна уникнути. Для ліберальних інтернаціоналістів вічний мир може настати лише тоді, коли всі країни стануть демократичними. Проте з тактичних міркувань концепція демократичного миру буде підтримуватися доти, доки це вигідно США як єдиній наддержаві, яка поки що виявляє зацікавленість підтримувати цю заздалегідь утопічну ідею [18].

Якщо НАТО залишатиметься єдиним воєнно-політичним альянсом, що охоплюватиме більшість найбільш розвинених та стабільних держав, цю обставину можна вважати вагомою інституціональною гарантією збереження мирних відносин між країнами-учасниками союзу. Така ситуація створює нове відчуття безпеки та розширює можливості для силового впливу. З середини 1990-х рр. західні експерти з воєнної стратегії переключили увагу з моделювання «війн за необхідністю» (*wars of necessity*) на «війни за вибором» (*wars of choice*). Перші спричинені відсічю загроз виживанню держави, а другі виникають при необхідності

захисту другорядних інтересів. І представники демократичної адміністрації Б.Клінтона, і посадовці республіканської адміністрації Дж.Буша визнавали й обґрунтовували можливість і доцільність ведення війни як засобу регулювання міжнародних відносин. За сучасних умов «війни за вибором» потенційно можливі проти слабких держав і навряд чи вірогідні проти ядерних країн, навіть з відносно нечисельним ядерним потенціалом [19].

Великого значення набуває ефект потенційної загрози війни. Якщо цей ефект призведе до відмови країн — опонентів зовнішньополітичного курсу США — від спротиву та застосування права на самооборону, це вважається цілком достатнім виправданням специфічного тлумачення проблематики війни і миру, які від самого початку покладають провину за початок війни на недемократичні (автократичні чи диктаторські) режими, виправдовуючи застосування насильства для цілеспрямованого впливу на міжнародні процеси та політичну ситуацію в окремих країнах.

Як зазначав Дж.Островські, навіть якщо світ захотів би пристати до визначення поняття миру, яке вимальовується з точки зору здорового глузду (у розумінні «відсутності наявних загроз застосування сили проти осіб та їх майна»), багато із політиків та інтелектуалів навряд чи підтримали б такий спосіб відносин, оскільки без застосування «демократичного насильства» або загрози застосування «демократичного насильства» проти особи та її власності вони не уявляють можливості досягнення багатьох речей, які цінуються ними більше, ніж встановлення ненасильницького типу суспільних відносин [20].

3. Анархія, ієрархія і суверенітет

За умов глобалізації спостерігається істотна зміна понять, термінів та стереотипів щодо ролі і функцій сучасної держави та недержавних учасників міжнародних процесів. Звичні у минулому визначення міжнародної системи за способами договірно-правового врегулювання попередніх конфліктних проблем (Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська) вочевидь не спрацьовують, оскільки системна криза, пов'язана з розпадом біполярних відносин у 1989–1992 рр., не супроводжувалася традиційною системою договорів, які б визначали наступний етап відносин на аналогічних засадах балансу, територіального розмежування та регламентації силових потенціалів.

Початкова постановка питання про розмивання національного суверенітету належала інституціоналістам — прихильникам концепції вертикального «світового правління». Вони обґрунтовували необхідність зміни в функціях держави за рахунок посилення акторів недержавного характеру та посилення ролі глобальних координуючих механізмів. Метою

цих органів «світового правління» мало стати вирішення глобальних проблем, як вони бачилися в ряді доповідей Римського клубу, розробках аналітиків МВФ і ОЕСР та латентних фінансово-політичних інструментів впливу, включаючи Трьохсторонню комісію та Більдербергський клуб. Йшлося про розмивання та навіть кризу «Вестфальської моделі» світового устрою, основними елементами якої були держави-нації та подекуди держави-імперії, які користувалися максимальними класичними повноваженнями у сфері внутрішньої політики.

У теоретико-прогностичному вимірі подальші тенденції розглядалися в сенсі дискусії про пріоритетність тих чи інших чинників та підходів, які пропонувалися в межах трьох основних методологічних підходів: політичного реалізму (традиція Гоббса), універсалізму та світового правління (традиція Канта), та інтернаціонального міжнародного співтовариства (традиція Гроція).

Політичний реалізм тлумачив зовнішню політику держави, як і будь-яку політику, як прояв боротьби за владу, оскільки владні чинники та цілі завжди присутні в політичній діяльності як основна мотивація. Держави розглядалися як основні та подекуди виняткові структури міжнародної взаємодії, відносини між якими мають переважно безпосередній характер, що є підґрунтям для збереження ознак і функцій суверенітету [21].

Прибічники інституціоналізму та ліберального універсалізму вважали неминучою передачу державами частини функцій на рівень міжнародних організацій та координаційних структур. Частково такий перерозподіл функцій уже мав місце за попередньої доби. На підтвердження цьому можна навести, зокрема, окремі положення Статуту ООН. Подібні тенденції спостерігалися і в практиці ряду міжнародних економічних і фінансових організацій, включаючи МВФ, Світовий Банк та ГАТТ/ВТО. Після розпаду біполярної системи подальші зміни тлумачилися в дусі подальшої асиметричної концентрації повноважень західних міждержавних структур, які консолідуватимуть механізми ухвалення та втілення глобальних політичних рішень. Британський дослідник Х.Булл вважав, що прихильники кантіанського, або універсалістського підходу, що включає ідею «демократичного миру», намагалися вийти за межі системи держав для «запобігання конфлікту та безладу», які супроводжували її в ХХ ст., і в цьому сенсі їхня ідея ієрархічного «міжнародного суспільства» ближча до поглядів, що циркулювали в перші століття існування міждержавної системи, аніж до тих, що домінували з ХVIII ст. Х.Булл зауважував, що, на відміну від пропозицій універсалістів, концепція міжнародного співтовариства не пропонувала «скасовувати систему держав» та замінити її потенційною «загальною спільнотою людства», проте вимагала визнати основні вимоги «співіснування та співробітництва в спільноті держав» [22].

У 1990-х рр. академічна дискусія про зміст нової моделі міжнародних відносин, у якій присутні не тільки держави, але й інші суб'єкти і субстанції, набула перших ознак перевірки практикою. Стало очевидним, що попри міжнародно-правове визнання рівних прав та міжнародної суб'єктності держав, їхній статус, ролі та можливості в міжнародній системі не можна вважати однаковими. Однак і прогнози щодо створення невдовзі верховного міжнародного органу, який зміг би перебрати на себе повноваження глобальної влади, теж виявилися нереалістичними.

У цьому плані перегляд функцій суверенітету набув нечіткого, до певної міри стихійного та вочевидь не окресленого правовими нормами характеру. З одного боку, зберігається поділ кордонів між державами. Їхня кількість не зменшується, а зростає. З розвитком інформаційних технологій можливості впливу державних структур на громадян збільшилися, що створило підстави для тотального контролю за майном осіб та фінансово-економічною діяльністю підприємств. Як і раніше, держави активно створюють міжнародні інститути і режими. Держави, незалежно від їхнього статусу, не хочуть відмовлятися від функцій суверенітету. Лише в межах ЄС спостерігається відносно добровільний, залежно від досягнення певних здобутків економічного та соціального характеру, перерозподіл повноважень між рівнями влади та відповідальності. Майже в усіх інших випадках перерозподіл державних функцій та ухвалення рішень щодо скорочення внутрішньої відповідальності має або вимушений, або ситуативно-тимчасовий характер. Через надмірний тягар витрат застосування прямих гуманітарних та інших інтервенцій у нестабільних країнах колишнього «третього світу» має вибіркового характеру і не визначається суто міркуваннями подолання гуманітарної кризи чи сприяння демократії.

Водночас «вестфальська» версія суверенітету, за якою зовнішні актори не могли з використанням легальних засобів впливати на внутрішню політику окремих держав, здебільшого відходить у минуле. За Е.Тоффлером, в індустріальному суспільстві вагомим чинником, що сприяв скороченню застосування прямого насильства з боку влади, було використання грошей як інструменту впливу. У сучасних інформаційно-технологічних суспільствах поряд із грошима таку функцію виконують знання, включаючи соціологію та технології політичного впливу [23].

Навіть у ЄС, який ліберальні інституціоналісти вважають доказом дієвості концепції розмивання традиційного суверенітету, простежуються доволі цікаві тенденції. Зокрема, в ряді випадків можна констатувати неоднаковість зобов'язань різних країн, включаючи перехід на євро чи збереження національної валюти, ступінь участі у воєнних програмах, автономію щодо застосування соціальних стандартів та різних конвенцій. Держави передають на наднаціональний рівень ЄС лише ті функції та

повноваження, які вони не в змозі ефективно реалізувати, або ті, які стає не вигідно залишати на внутрішньодержавному рівні. Водночас держава набуває певних нових функцій, за допомогою яких намагається впливати на внутрішню ситуацію, у тому числі за рахунок нових форм інституціонального та міждержавного співробітництва [24].

За сучасних умов ступінь і характер суверенітету держави залежить від низки обставин, включаючи статус і роль держави в міжнародній системі, характер політичної системи, статус у відносинах міжнародної безпеки. Максимальним суверенітетом у плані автономії ухвалення внутрішніх рішень на сьогодні користуються США (як провідна в воєнному та економічному відношенні держава), потужні країни, що мають порівняно самодостатню економіку та значні воєнні ресурси (Росія, Китай), а також різною мірою інші ядерні держави (Індія, Ізраїль), розвинуті умовно неблокові держави (Японія, Австралія), традиційні позаблокові і нейтральні країни (Австрія, Ірландія, Фінляндія, Швеція, Швейцарія, Ліхтенштейн). Країни, уряди яких перебувають у стані напівізоляції або постійної конфронтації зі США (Іран, Венесуела, Куба, КНДР, М'янма), характеризуються специфічними ознаками суверенітету, оскільки, з одного боку, перебувають у напівізоляції, а з іншого — зберігають максимальну автономію при здійсненні внутрішньої політики. Вибіркова, неоднакова легітимність різних держав передбачає існування владної еліти, яка визначає градації і санкціонує цю легітимність, обмежуючи статус особливої групи країн-паріїв з обмеженим суверенітетом у міжнародних справах.

Російський дослідник О. Неклесса зазначав, що в міжнародній політиці присутні обидва покоління владних суб'єктів, включаючи національні держави та різноманітні «спільноти-інтегрії». До них О. Неклесса відніс як інституціонально оформлені, так і неформальні мережеві формування, представлені «комісіями та клубами» глобальних неурядових організацій, структури, що представляють бізнесові кола та гібридні квазідержавні формації. За цих обставин США можна розглядати як найбільшу країну-систему, що поширює свої інтереси та присутність на весь світ [25].

У цьому плані показово, що після 2001 р. консерватори з адміністрації Дж. Буша запропонували власний проект «Великої держави», який втілював перспективи посилення державних функцій, зокрема у сфері внутрішньої безпеки.

Отже, через майже два десятиліття після презентації Ф. Фукуямою соціалізованої версії лібералізму можна спостерігати часткову реалізацію універсалістської ідеї «міжнародного суспільства», яка знаходить прояв у встановленні неформальної ієрархії держав залежно від їхнього статусу, політичної системи та рівня розвитку. Проте реалізація цього підходу значною мірою ґрунтується на силових і примусових чинниках, що

спростовує прив'язку встановлюваного нового міжнародного порядку до концепції демократичного (вічного) миру.

У цілому державний суверенітет не руйнується, однак змінює форми і функції. Якщо певні функції не передаються на рівень наднаціональних структур інтеграційних співтовариств або якщо суверенітет держави не обмежено екстремальним зовнішнім впливом, продовжує діяти аксіоматична умова, що політика, як і влада, формуються і діють у національно-державному форматі. Інша справа — у тому, що в ряді країн ця влада має обмежені можливості, включаючи необхідність коригування внутрішньої політики з важливими державами, що мають регіональний вплив, і союзами за участю цих країн, а також узгодження економічних питань із міжнародними економічними та фінансовими структурами.

Інституціональне регулювання світової економіки і глобального ринку розвивається паралельно з процесами в межах політичної системи міжнародних відносин і випереджає формування політичного каркасу міжнародної системи. Проте після нетривалого перехідного періоду впродовж 1992–1999 рр. механізми регулювання міжнародної взаємодії політичними засобами скорочуються та руйнуються. За висновком російської дослідниці М.Лебедевої, теперішнє загострення міжнародних проблем — це наслідок посилення протиріч між залишковими нормами Вестфальської моделі світу і Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та новими тенденціями, які поширюються внаслідок встановлення домінування США з кінця ХХ ст. [26].

Відсутність ієрархічного поділу суб'єктів міжнародних відносин за нормами міжнародного права розглядається як чинник, що гальмує встановлення нових відносин підпорядкування та продовжує небажаний стан анархії у світовій політиці. Спроби заповнити цей простір за рахунок встановлення напівформальної ієрархії за критеріями демократичного устрою і дотримання прав людини досі мали лише частковий успіх. З одного боку спостерігалися спроби фактичного заміщення Ради Безпеки ООН механізмом «Великої сімки». Але потреба в більш ефективній взаємодії між найбільш значними в економічному відношенні країнами підштовхувала до залучення до цього механізму ряду країн, включаючи Росію, Китай, Індію, Бразилію, Південно-Африканську Республіку, без огляду на особливості організації їхніх політичних систем, та активізації діалогу з рядом арабських країн.

З іншого боку, в середовищі американських неоконсерваторів та республіканців-унілатералістів усе частіше висувуються пропозиції позбавити РБ ООН права ухвалення зобов'язуючих рішень і передати їх іншій структурі, яка б відбивала нову владно-силову композицію та будувалася б на основі політичної гомогенності. Основу нового «міжнародного суспільства» має скласти заснована 1999 р. «Спільнота

демократій», яка ставить за мету поширення демократичних систем управління у світі і пропонується як альтернатива Генеральній Асамблеї ООН.

Фактично заблоковане реформування Ради Безпеки ООН відбиває гостроту конфлікту між владно-силовою конфігурацією у світовій політиці та наявними інституціонально-правовими компонентами. Спроби втілення ієрархічних підходів як способу трансформації міжнародної системи гальмуються збільшенням економічної та політичної ваги країн, які більш чи менш відкрито протидіють спробам США встановити режим ієрархічно керованої однополярності.

Виглядає показовою незвична за відвертістю ініціатива, яку з 2007 р. пропагував сенатор Дж.МакКейн — офіційний кандидат на посаду президента США від республіканської партії. Центральний пункт його програми — пропозиція створити аналог «ООН без участі Росії та Китаю». Дж.МакКейн зазначав, що в сучасному вигляді ООН абсолютно нефункціональна, оскільки перетворилася на «добре оплачуваний дискусійний клуб», члени якого «не здатні вирішувати актуальні питання світової політики». За цих обставин пропонувалося створити нову організацію, яка б визначала політику «демократичної частини світового співтовариства» на основі «ліги демократій», що вже формально існує та включає більше ста демократичних держав. Росія (теперішній формальний учасник цього співтовариства) та Китай не мають бути допущені до участі в цій структурі, оскільки вони блокують повноцінну роботу РБ ООН.

Американські оглядачі вказують, що Дж.МакКейн перехопив ідею «демократичної ліги» у демократів. Схожі проекти просували колишня держсекретар США М.Олбрайт та теоретики ліберального інтернаціоналізму А.Даалдер (радник кандидата від демократичної партії Барака Обами), Э.-М.Слотер та Дж.Айкенберрі та підтримували деякі політики в країнах ЄС. Ініціатори проекту вважали, що «концерт» демократичних держав сприятиме перебудові політики США на засадах багатосторонності й, зокрема, посилить вплив європейських союзників, з чим, до речі, погоджувався і МакКейн [27].

З іншого боку, нова схема справляє враження спроби завершення проекту домінування США в дусі «світового правління». Вона доповнює однополярну модель, що вже спирається на воєнно-політичний союз НАТО та американсько-японські угоди з безпеки коаліційною представницькою структурою. Що стосується неформального механізму «Великої вісімки», Дж.МакКейн вже давно проголосив намір повернутися до більш обмеженого формату «сімки» — не запрошувати керівників Росії на її засідання, однак наблизити до цього клубу Індію та Бразилію. Нова широка коаліція мала б забезпечити легітимність посилення прямого впливу США і НАТО на розв'язання конфліктів, зокрема організувати інтервенцію в

Дарфур (Судан), прискорити повалення репресивних режимів у М'янмі та Зімбабве і запровадити санкції проти Ірану навіть попри незгоду чи спротив з боку Росії та КНР [28].

Очевидно, за таких умов було б доволі швидко розв'язано і проблеми Латинської Америки, включаючи зміну режимів у Венесуелі та на Кубі.

Заперечення проти проекту МакКейна головним чином стосувалися небезпеки розпалювання нової «холодної війни» та ухиляння багатьох країн від активної участі в «демократичній лізі» через небажання конфронтації з Китаєм чи загострення стосунків із сусідніми державами. Висловлювалися скептичні зауваження з приводу повного відсторонення Росії та Китаю від механізмів ухвалення рішень, оскільки їх роль важлива в таких питаннях, як контроль за змінами клімату чи посилення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Окрім цього, європейські союзники США не бажали «розчинення» країн НАТО і ЄС у ширшій спільноті за участю Індії, Бразилії, Австралії, Японії та ін. Керуючись цими міркуваннями, європейці не сприяють розширенню Ради Безпеки ООН за рахунок включення Японії, Індії та Бразилії. Проте, попри доволі обережне ставлення до плану МакКейна, американські політичні оглядачі зазначали, що цей проект перебудови міжнародної системи міг дістати певну підтримку всередині західних структур і союзів.

У теоретичному плані запропонована модель трансформації міжнародної системи розглядає анархію міжнародних процесів у традиційному для консерваторів розумінні: як відхилення від бажаної ідеальної схеми гомогенності і підпорядкування. Використання нових інструментів для цілеспрямованої перебудови нерівноважної міжнародної взаємодії має перетворити світовий устрій на вертикальну та ієрархічну систему зв'язків, побудовану на засадах формальної гомогенності та масованого застосування сили. За такої моделі ухвалення рішень має розподілятися за тематичними і функціональними ознаками. В економіці рівень врядування складатимуть уряд США, «Велика сімка», ОЕСР і WTO; у сфері безпеки — уряд США і рада НАТО; у політичних відносинах — ліга демократій та створені нею структурні механізми. Запропоновану схему можна вважати безпосередньою спробою запобігти прогнозованому експертами американської розвідки «розколу міжнародного співтовариства», що може поставити під сумнів глобальне лідерство США [29].

Спроби надати завершеного характеру концепції «світового суспільства» та втілити її на практиці спричинені усвідомленням вже очевидних наслідків та прогнозуванням подальших проявів процесів глобалізації, які створили умови відносної економічної незалежності ряду незахідних країн та розшарування різних регіонів за рівнем розвитку, технологій та обсягів споживання. Ці чинники тлумачаться як пряма довгострокова загроза пануванню США та витривалості встановленого

впродовж останніх десятиліть міжнародного порядку, який ґрунтується на неоліберальній моделі в економіці, переважаючій військовій могутності США, домінуванні у сфері інновацій та фінансовому секторі.

Література

1. *Fukuyama F.* The End of the History? / Francis Fukuyama // The National Interest. — 1989. — No. 16. — Summer. — P. 4-5.
2. *Фукуяма Ф.* Строительство государств: пособие для начинающих / Ф.Фукуяма // Россия в глобальной политике. — 2004. — Т. 2. — № 3. — Май-Июнь. — С. 84–97.
3. *Fukuyama F.* Neconservatism has evolved into something I can no longer support / Francis Fukuyama // The Guardian. — 2006. — February 22.
4. *Харви Д.* Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение / Харви Дэвид; [Пер. с англ. Н.С.Брагиной]. — М. : Поколение, 2007. — С. 206–207.
5. *Toffler A.* Creating a New Civilization. The Politics of the Third Wave / A. Toffler, H. Toffler. — Atlanta : Turner Publishing, Inc., 1995. — 112 p.
6. *Toffler A.* Op. cit.
7. *Фридман Т.* Плоский мир / Томас Фридман; [Пер. с англ. М.Колопотина]. — М. : АСТ, 2006. — С. 14–17.
8. *Mapping the Global Future.* Report of the National Intelligence Council's 2020 Project. Based on consultations with nongovernmental experts around the world / [foreword by R. L. Hutchings]. — Pittsburgh, PA : The Government Printing Office, December 2004. — P. 8–15. — (NIC 2004–13).
9. *Харви Д.* Вказ. праця. — С. 162–203.
10. *21st Century Dialogues.* Will there be a 21st Century? / UNESCO / AFO Press Book. — Paris : UNESCO, 1998. — October 12.
11. *Ostrowski J.* The Myth of Democratic Peace: Why Democracy Cannot Deliver Peace in the 21st Century / James Ostrowski [Електронний ресурс: LewRockwell.com] — Режим доступу : <http://www.lewrockwell.com/ostrowski/ostrowski72.html>
12. *Bremer S.A.* Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816–1965 / Stuart A. Bremer // Journal of Conflict Resolution. — 1989. — Vol. 36. — P. 309–341.
13. *Rummel R.J.* Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence / Rudolph J. Rummel. — New Brunswick, N.J. : Transaction Publishers, 1997. — P. 101, 147.
14. *Ostrowski J.* Op. cit.
15. *Weart S.R.* Never at War: Why Democracies Will Not Fight One Another. / Spencer R. Weart. [First Edition]. — New Haven : Yale University Press, 1998. — VI, 424 pp.
16. *Пикте Ж.* Развитие и принципы международного гуманитарного права. / Жан Пикте. [2-е изд., испр.]. — М.: Международный комитет Красного Креста, 2001. — С. 95.
17. *Weart S.R.* Op.cit.; *Weart Spencer R.* Remarks on the Ancient Evidence for Democratic Peace / Spencer R. Weart // Journal of Peace Research. — Vol. 38. — №. 5. — Sept., 2001. — P. 609–613.
18. *Dueck C.* New Perspectives on American Grand Strategy / Colin Dueck // International Security. — Vol. 28. — 2004. — No. 4. — Spring. — P. 197–216.
19. *Балуев Д.* Политика в войне постиндустриальной эпохи / Дмитрий Балуев // Международные процессы. — Том 3. — № 3 (9). — 2005. — Сентябрь–декабрь. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/nineth/002.htm>;

Freedman L. A future for European defence / Lawrence Freedman // The Financial Times. — 2002. — April 21; *Freedman L.* Conclusion: The Future of Strategic Studies / Lawrence Freedman // Strategy in the Contemporary World : An Introduction to Strategic Studies [John Baylis, James J. Wirtz, Eliot Cohen, Colin Grey, eds.]. — Oxford, New York : Oxford University Press 2002. — P 328–332.

20. *Ostrowski James.* — Op. cit.

21. *Morgenthau H.J.* Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. [Fourth Edition]. — N.Y. : Alfred A. Knopf, 1968. — Ch. 3. Political Power. — P. 25–35.

22. *Bull H.* The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / Hedley Bull [2nd Edition]. — N.Y. : Macmillan, 1995. — P. 23–27.

23. *Toffler A.* Powershift Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st century / A. Toffler. — N.Y. : Bantam Books, 1990. — P. 42.

24. *Борко Ю.А.* Проблема национального суверенитета : опыт европейской интеграции // Космополис [альманах-1999]. — М. : Полис/МГИМО, 1999. С.67–71.

25. *Неклесса А.* Ordo Quadro — четвертый порядок: пришествие постсовременного мира / Александр Неклесса // Мегатренды мирового развития [ред. М.В. Ильин, В.Л. Иноземцев]. — М. : Экономика, 2001. — [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/osnovi/universe/advent/>

26. *Лебедева М.* Формирование новой политической структуры мира и место в ней России / Марина Лебедева // // Мегатренды мирового развития. — М. : Экономика, 2001. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/global/megatrend/forming/?version=forprint%20>

27. *Kagan R.* The case for a league of democracies / Kagan Robert // The Financial Times. — 2008. — May 13.

28. *Rachman G.* Why McCain's big idea is a bad idea / Gideon Rachman // The Financial Times, 2008. — May 5.

29. *Mapping the Global Future.* Report of the National Intelligence Council's 2020 Project. — P. 18.

УДК 327.5+303.42

В. Хонин,
кандидат юридичних наук

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ: КООРДИНАТНАЯ ОСЬ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Хонин В. Міжнародні відносини: координатна вісь типологічного аналізу

Статтю присвячено визначенню сукупної критеріальної основи типологічного аналізу міжнародних відносин, що дає можливість виокремити одномірні стандарти прояву цих відносин. Міжнародні відносини розглядаються як окреме й відособлене явище світобудови, що виникає внаслідок просторово-енергетичних модифікацій енергетично-інформаційних обмінів. Формулюється матриця фундаментальних просторів станів міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародні відносини, типи буття, енергетично-інформаційні обміни, простори станів, синергетика.